

Grand Duchy of Lithuania. Principles of punishments are considered for state crimes. The types of crimes and punishments are characterized. It becomes firmly established that public character of crimes is against the state, yet was not deeply realized in society.

Keywords: crime, state crimes, punishments, Statuts of the Grand Duchy of Lithuania, public law.

УДК 340.15(474.5):340.132

М. Ю. Рязанов

СЛОВ'ЯНСЬКІ ЗАСАДИ НОРМ ЛИТОВСЬКИХ СТАТУТІВ

Протягом майже 300 років, з другої половини XIII до другої половини XVI ст., на карті Східної Європи існувало своєрідне самостійне державне об'єднання — Велике князівство Литовське, що має ще одну назву — Литовсько-Руська держава.

Ще на початку XVI ст. Литовська держава не мала кодифікованого законодавства, а правувалася, окрім краєвих установ і привілеїв, за своїми місцевими звичаями. З ініціативою кодифікації виступило шляхетство, яке саме набирало сили. Проект статуту складався юристами великокняжої канцелярії. При цьому враховувалися норми звичаєвого права, Судебника Казимира 1468 р., а також привілеї 1447, 1492 та інших років, римське, польське та германське право.

У Північно-Східній Русі формується Великоруська держава, а основний масив давньоруських земель увійде до складу іншої держави — Великого князівства Литовського. Однак різницю в історичному шляху тої чи іншої частини Русі не можна не применшити, не перебільшити. До пори до часу більше було подібності, чим розходжень. Це й зрозуміло адже держави вирости, що називається, на «єдиному корені», вони харчувалися тими самими східно-слов'янськими соками.

Повною мірою сказане стосується правової сфери. Подібне коло тих пам'яток, які були вироблені юридичним побутом обох половин Русі. Багато в чому близький і їхній зміст. У західноруських землях — це смоленські договори, статутні грамоти землям, Судебник Казимира Ягелончика, який, вважається, заклав той фундамент, на основі якого розвивалося надалі все Руське й Литовське право. Що стосується останнього, то треба погодитися з І. П. Старостіной у тім, що його було призначено не для всього Великого князівства, а для Віленського й Троцького воєводств. Але також правомірний висновок дослідниці про наступне поширення Судебника й в інших землях [1, 189]. У східноруських землях це також грамоти місцевого керування і єдине законодавство-судебник 1497 р., що з'явився тут раніше, ніж єдине законодавство у Великому князівстві Литовському (Перший Литовський статут був виданий в 1529 р.).

Порівняння Статуту та Судебника навряд чи коректно, тому що зміст першого набагато ширший. Але ж все це законодавство виростило на основі давньоруського права та насамперед Руської Правди. Що стосується західноруських земель, то в дореволюційній історіографії панувала думка про «строгу

і якусь невільну покiрність Руській Правді й взагалі старим юридичним звичаям» [2, 45]. У радянській історіографії звертається увага на відсутність на території України й Білорусії списків Руської Правди XVI–XVI ст. [3, 13]. Це, втім, не підтверджує, що давньоруське право не впливало на законодавство наступного періоду. Характер і ступінь цього впливу ще повинні стати предметом вивчення на сучасному науковому рівні. У Північно-Східній Русі відомі списки Руської Правди, причому за спостереженнями А. А. Зиміна різке збільшення кількості списків доводиться на кінець XV ст. [4, 189].

Слід розглянути західноруське право, його подібність і розходження із правом східноруським, визначити вплив на нього права Київської Русі.

У пам'ятках законодавства західноруських земель виразно проступає громада. Її бачимо вже в перших статтях Смоленського договору 1229 р.: «Аже Смоляне не дадутъ йому волі, Смолянному платитъ самы борг платити». Тут мова йде про архаїчну кругову поруку. Саме виходячи із кругової поруки, платила віру давньоруська вервь. Так була організована й міська громада, що принципово не відрізнялася від сільської [5, 120].

На підставі вище сказаного можна вважати обґрунтованим думку більшості вчених, котрі зійшлися на тому, що саме Литовська Русь, себто Білорусь і Україна, найбільше зберегла й розвинула староруські правові норми. Підкреслюючи надзвичайну схожість між Руською Правдою й Литовським правом, професори Н. А. Максимейко та М. Н. Ясинський пояснювали цю схожість тим, що Руська Правда виникла саме на тій ґрунті, де пізніше виник і Литовський статут, тобто на Київській Русі [6, 7].

Цю ідею підтримував Ф. И. Леонтович, наполягаючи на тому, що утворення литовсько-руської держави із двох народностей з різною політичною культурою неминуче повинне було вести до підпорядкування Литви всебічному культурному впливу Русі. У правлячих сферах Литви панує руська мова й руська писемність, тубільні звичаї Литви асимілюються й переміняються звичаями й уставами руськими. Це можна підтвердити і тим, що Литовський статут пропонує обирати суддів і інших урядників з осіб «в праве и письме русского уместных; все листы, выписы и иски на русском писать, а не другим языком и словами» (Статут 1588, разд IV, арт 1) [7, 114].

Право «литовське», як щось окреме від руського права, згадується тільки в більш древніх пам'ятках як би мимохідь, без вказівки на розходження між ними; під литовським правом розуміло властиво те саме право руське, що діяло у власних литовських областях [8, 5].

Секрет популярності в науковому світі русько-литовського права XVI ст. коріниться в його змісті, який, у свою чергу, є віддзеркаленням правової культури, історичних розумів і специфіки суспільних відносин у Великому князівстві Литовському. Епоха і умови, за яких здійснювалась кодифікація права, надала їй відмінних рис.

На формування правової системи Великого князівства Литовського впливала західна традиція права, але визначальною тут завжди була східна традиція, яку репрезентувала правова спадщина Київської Русі [9, 234].

Загальна орієнтація Русі на Схід, а Великого князівства Литовського на Захід ще не означала, що між ними поривалися усі зв'язки. Руська держава стала оплотом візантійського православ'я, в той час як на українські і білоруські землі почався агресивний тиск з боку католицької Польщі.

Із самого початку свого існування Велике князівство Литовське формувалося як багатонаціональне, як Литовсько-Руська держава. Просвітництво й культура українського й білоруського народів не могли не вплинути на загальний хід кодифікації робіт у Великому князівстві Литовському [3, 5].

Поширивши свій суверенітет на Україну, Литва фактично зберігла всі правові інститути Київської Русі. Більше того, давньоукраїнське право стало юридичною основою литовських земських статутів, судебників. Те право, що діяло в Литві, з давніх часів називалось руським. Власне в Литві й на українських землях, які входили до її складу, діяло одне й те ж право — руське, яке ще називали — земським, посполитим [11, 91]. Це право мало головним своїм джерелом одну й ту ж «старовину» — земські звичаї, що вказували на Руську Правду як на законодавство, що діє із старовини.

З огляду на безперечно глибоку схожість інститутів давньоруського і пізнішого литовського права рядом вчених висловлювалась думка про необхідність включати литовське законодавство складовою частиною історії вітчизняного права [12, 127].

Предметне вивчення литовсько-руського права свідчить про домінуючу роль у ньому давньоруського звичаєвого права. Ось такі, наприклад, слова єврейського превілею від 1388 р. «...и жъ би, подлугъ звичаю нашею землі, прав нашихъ, былъ каранъ...»; «водлугъ звичаю земського маеть заплатити провину... яка здавна уложена». А це свідчить про законодавче закріплення верховною владою панівного становища українського правового звичаю в юридичному житті.

Джерелами права у Великому князівстві Литовському спочатку було давньоруське право (Руська Правда), місцеві звичаї й судова практика. В XIV–XV ст. намітився перехід від звичаєвого права до писаного, котре незабаром стало основним джерелом права на території Білорусі. Перші спроби систематизації права були зроблені відносно окремих земель. Такими, зокрема, були Полоцькі й Вітебські привілеї [13, 120–121]. Але все більша поява різних розрізнених між собою, а найчастіше й суперечних нормативних актів і судових прецедентів порушувала питання про створення єдиного для всієї держави зводу законів і правил поведінки.

Перший Литовський статут, відомий під назвою «Старий», має 13 розділів, поділених на 264 артикули. Перший розділ трактував питання про верховну владу та ставлення до неї населення. Другий — про «земську оборону», себто про організацію військової служби. Третій — про шляхетські вольності. Четвертий — про суддів та про суди. Всі інші містили норми права цивільного й карного, а також порядок судового процесу [14, 15]. Статут був, безперечно, підсумком певної боротьби між панами-магнатами та шляхтою й фіксував ту сукупність прав і привілеїв, які здобула собі шляхетська верства.

Процес збільшення шляхетських прав і привілеїв, бажання шляхти закріпити ці права в кодексі привели до схвалення сеймом нової редакції так званого «Волинського» статуту 1566 року. У цій редакції статуту значно розширено розділ про шляхетські права й карні злочини. Особливу увагу привертає судовий розділ.

Окрім судів державних та статуткових, серед українського й білоруського населення утворювався народний (громадський) суд, відомий під назвою «копи». Копний суд стояв у тісному зв'язку зі старим вічевим зібранням. Населення певної території складало певного роду союз для охорони від злочинних елементів і боротьби з ними.

Більшість дослідників відносить початок діяльності копних судів до часів Руської Правди, себто до XI–XII ст., і взагалі підкреслює тісний внутрішній зв'язок між копними судами й громадськими вічевими судами старої Русі.

В 1588 році затверджено нову, найбільш розроблену редакцію статуту, відомого під назвою «Новий». У ньому найбільш проглядається формування кріпацького прошарку населення. Кримінальні норми спрямовані на захоплення рухомої й нерухомої власності. Земельне право охороняло монополію земельної власності шляхти. Цей статут у протилежність акту Люблінської унії 1569 року закріпив державно-політичну самостійність Великого князівства Литовського.

Характеризуючи в цілому загальне земське право, що зароджується, Великого князівства Литовського, необхідно відзначити, що поряд із класичними рисами феодального права (класовий характер, право-привілей) йому вже властиві такі прогресивні по своєму часі положення, як:

- чітко зазначений вік кримінальної відповідальності;
- право феодалів на публічний суд;
- вільне без усяких обмежень розпорядження нерухомим майном;
- відповідальність тільки за провину;
- обмеження відповідальності членів родини.

Це свідчить про досить високий рівень розвитку не тільки суспільства й держави, але й правової думки.

Розглянути західноруське право, його подібність і розходження із правом східноруським, визначити вплив на нього права Київської Русі — у рамках однієї статті неможливо. Аналізуючи дослідження вчених щодо схожості цього статуту зі старим руським правом, особливо з Руською Правдою можна вважати, що саме Литовська Русь, себто Білорусь і Україна, найбільше зберегла й розвинула староруські правові норми. Підкреслюючи надзвичайну схожість між Руською Правдою й Литовським правом можна погодитись з А. А. Зиміним, що Руська Правда була зразком, яким належало керуватися в повсякденній практиці, скоріше впливаючи з її духу, а не букви.

Література

1. Старостина И. П. Судебник Казимира 1468 г. // Древнейшие государства на территории СССР: Материалы и исследования 1988–1989 гг. — М., 1991. — С. 312.

2. Беляев И. Д. О наследстве по древнейшим русским законам до Уложения царя Алексея Михайловича. — М.: Тип. Ульрих, 1858. — С. 117.
3. Шапов Я. Н. Археологическая методика исследования и издания памятников древнерусского права // Методика изучения древнейших источников по истории народов СССР. — М., 1978. — С. 113.
4. Зимин А. А. Традиции Правды Русской в Северо-Восточной Руси XIV-XV вв. // Исследования по истории и историографии феодализма: К 100-летию со дня рождения академика Б. Д. Грекова. — М.: Унив. изд-во, 1982. — С. 208.
5. Дворниченко А. Ю. Городская община средневековой Руси // Историческая этнография. — С.Пб., 1985. — С. 120-122.
6. Максимейко П. А. Источники уголовных законов Литовского статута. — К., 1894. — 156 с.
7. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 3, кн. 2 / За заг. ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пашькова. — О.: Юрид. л-ра, 2004. — 566 с.
8. Ласотвич Ф. И. Источники русско-литовского права. — Варшава. — 71 с.
9. Музиченко П. П. Симбіоз правових культур Великого князівства Литовського і Московської держави в XVI-XVII ст. // Актуальні проблеми теорії та історії прав людини і держави / За заг. ред. Ю. М. Оборотова. — О., 2008. — С. 518.
10. Коваленко Л. Право Великого князівства Литовського та його вплив на становлення українського права // Юридична Україна. — 2004. — № 2. — С. 91-95.
11. Сокальська О. В. Історична генеза литовсько-українського права / Держава і права: 36. наук. пр. — К., 2001. — Вип 10.
12. Дворниченко А. Ю. Уголовное право западнорусских земель и Судебник 1497 г. // Судебник Ивана III: становление самодержавного государства на Руси. — С.Пб.: Атика, 2004. — 156 с.
13. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. 1 / За заг. ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Пашькова. — О.: Юрид. л-ра, 2002. — 462 с.
14. Музиченко П. П. III Литовский статут: исторические корни // Юридический вестник. — 1994. — № 1. — С. 113-119.

Анотація

Рязанов М. Ю. Слов'янські початки норм Литовських Статутів. — Стаття.

Дана стаття присвячена дослідженню умов, що вплинули на формування Великого князівства Литовського. На формування князівства впливала західна традиція права, але визначальною тут завжди була східна традиція, яку репрезентувала багата правова спадщина Київської Русі.

Ключові слова: Київська Русь, Велике князівство Литовське, західноруське право, східноруське право, Литовські Статути, Руська Правда.

Summary

Riazanov M. J. Slavonic basis of Lithuanian Statutes norms. — Article.

This article is devoted to the research of conditions which have affected formation of the Great principedom Lithuanian. Principedom formation was influenced by the Western tradition of law, but East tradition which was presented by the rich legal inheritance of the Kievan Rus always was defining.

Keywords: Kievan Rus, Great principedom Lithuanian, western russian law, eastern russian law, Rysskaya Pravda, Lithuanian Statutes.